

Hullámzó kép

A magyarországi gazdasági bűnözés dinamikája

A gazdaság és a bűnözés közötti ambivalens kapcsolatok ugyan már régóta ismertek, a gazdasági bűncselekmények különleges veszélyességének hangsúlyozása és a figyelem középpontjába állítása mégis viszonylag újkeletű jelenség még a fejlett piacgazdaságú országokban is. Magyarországon a probléma tulajdonképpen csak a rendszerváltozást követően jelentkezett élesen, amikor a társadalmi és normaváltozások mellett a bűncselekmények számának ugrásszerű növekedésével egyidejűleg annak összetétele is megváltozott és új, a hazai társadalmunk számára addig ismeretlen bűncselekmények, elkövetési formák jelentek meg.

A gazdasági átalakulás, a piacgazdaságra való áttérés, az állami vagyon privatizálása a gazdasági bűnözés legkülönbözőbb formáinak térnyerésével, míg a társadalom széles rétegeinek leszakadása és elszegényedése a közbiztonság már-már megfégezhetetlennek látszó romlásával, a vagyon elleni bűncselekmények számának növekedésével társult.

A gazdasági bűnözés jelentőségét – anyagi következményein túl – az annál sokkal veszélyesebbnek tartott olyan nem anyagi károk fokozzák, mint például a szabad verseny gazdasági bűnözés miatti eltorzulásai. Pedig a szabad verseny a szociális piacgazdaság gazdasági rendjének lényeges eleme, a gazdasági folyamatok ugyanis ebben a piacgazdaságban a szabad verseny játékszabályai, a verseny áralakító szabályai szerint zajlanak. Minden, ami ezt az árversenyt zavarja, egyben a gazdasági rendet is zavarja, s áttételesen azt a közösségi érdeket, amely ennek a gazdasági rendnek, mint a demokra-

tikus államberendezkedés anyagi alapjait megeremtő mechanizmusnak a működéséhez fűződik.¹

A szabad versenyre és az arra épülő gazdasági rend mechanizmusára gyakorolt torzító hatás következménye jól érzékelhető például az *adócsalás* elkövetéséből eredő gazdasági következményeken keresztül. Az adócsalást elkövető azon túl, hogy cselekményével a költségvetést bevételtől fosztja meg, aminek hatása makrogazdasági szinten az állam allokációs, elosztási és stabilizációs funkcióinak ellátásában jelentkezik, vagyis az állam az e fajta bűncselekmény(ek) miatt

elmaradó költségvetési bevétel következményeit visszatéríti az állampolgárokra – például a csökkenő szociális ellátásban –, az elkövető részére viszont olyan sajátos tőkefelhalmozási lehetőséget biztosít, amely a szabadáras piacon jelenlévő, legálisan működő versenytársak számára nem elérhető. Az adócsalással felhalmozott pénzeszközök így olyan gazdasági előnyhöz juttatják az adócsalás elkövetőjét, amely végső soron annak árképzésén keresztül a versenytársaknak a piacon való ellehetetlenüléséhez vezethet, aminek eredményeként az illegális vállalkozás egyeduralmi pozícióba kerül, illetve kerülhet a piacon, és így gazdasági erőfölényével piacialakító szerepet szerezhethet, ami végső soron ugyancsak a fogyasztói réteget sújtja.

Terminológiai zavar

A rendszerváltozást követően a gazdasági bűnözés fokozódó térnyerésével egyidejűleg a jelenség több aspektusból is az érdeklődés középpontjába került. A legkülönbözőbb deviáns magatartások meghatározására egymással versengő definíciók születtek, ami óhatatlanul egyfajta fogalmi, terminológiai zavart eredményezett, aminek többek között a gazdasági bűnözés dinamikájának vizsgálatára szempontjából is megvan a maga jelentősége, ezért fontosnak tartom, ha csak érintőlegesen is, de áttekinti a probléma lényegét.

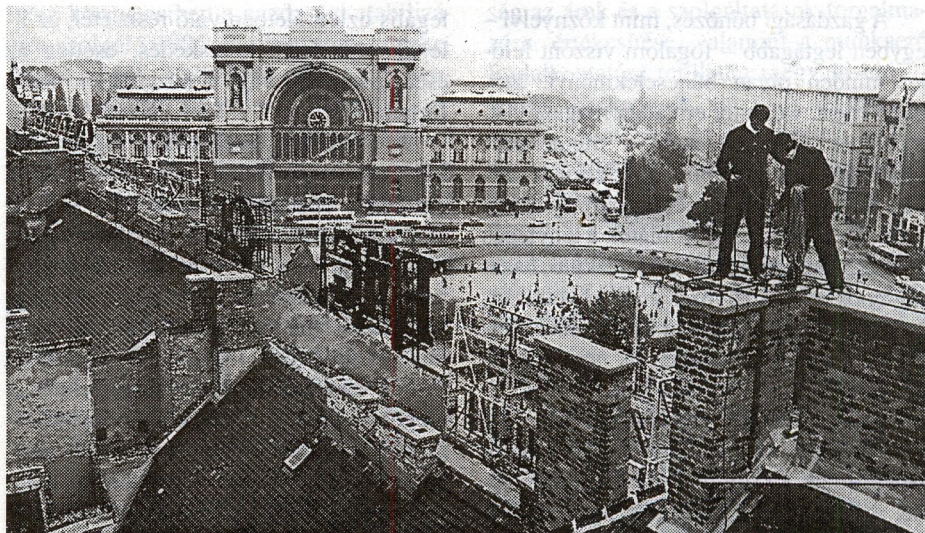
A gazdasági bűnözéssel, mint a bűnözés egy sajátos formájával a bűnügyi tudományokon belül először a kriminológusok kezdtek foglalkozni. Ennek megfelelően tehát kezdetben ez nem anyagi büntetőjogi kategória, hanem kriminológiai fogalom volt. A század elején főleg a szegény nép-

rétegek bűnözését, elsősorban a lopást, valamint az erőszakos vagyon elleni bűncselekményeket értették rajta. Később, a II. világháborút követően évtizedekig uralkodott az a felfogás, illetve tételes jogi megközelítés, amely a gazdasági bűncselekmények jogi tárgyát, és ennek megfelelően a fogalmát már kizárólag az állam gazdasági tevékenységéhez kötötte, ezért általánosan elfogadott volt az a fogalom-meghatározás, amely szerint a gazdasági bűncselekmények az állam gazdasági tevékenységét (a költségvetést és a közhatalmi gazdaságigazgatást) sértik vagy veszélyeztetik. A gazdasági bűncselekményekre vonatkozó jogalkotás (gazdasági büntetőjog) és ennek alkalmazása közvetlen kapcsolatban volt az állam mindenkori gazdaságpolitikájával és az ezt kifejező gazdaságigazgatási szabályokkal.²

Az állami tevékenység kizárólagosságának elvén nyugvó definíciót a központi szabályozásnak szinte korlátlan szerepet szánó szocialista gazdaságirányítás ténye annak idején kétségtelenül megalapozotta tette.

A társadalmi és a gazdasági változások, valamint az új szemléleti és megközelítési módok hatására az állami gazdaságirányítás, mint érték egyre inkább devalválódott. A gazdasági szereplők számának bővülésével, a társaságok és magánvállalkozók önállósodásával és az új bűnözési formák megjelenésével világossá vált, hogy a gazdasági bűncselekmények is jóval szélesebb, heterogénebb szférába kerültek.

A változások, a sokféleség, az egyre változó deviáns és kriminális magatartások kialakulása a gazdasági bűnözés fogalmát komplexé tette, ami oda vezetett, hogy egyrészt a korábban nagy általánosságban elfogadott definíciók létjogosultságukat veszítették, másrészt pedig a gaz-



Szinte megoldhatatlan feladat megtisztítani a magyar társadalmat a feketemunkától

dasági bűncselekmények általánosan elfogadott, a legmodernebb jelenségeket is inkorporáló definícióját a témát kutató szakembereknek nem sikerült megalkotniuk. Sem Magyarországon, sem a külföldi kriminológiai szakirodalomban nem alakult ki a gazdasági bűnözés egységesen elfogadott definíciója.

A gazdasági bűnözés fogalmának meghatározására irányuló egymással versengő, sokszor ellentmondó megközelítések áttekinthetősége és rendszerezhetősége érdekében indokolt lehet elkülöníteni büntetőjogi, kriminológiai és köznyelvi kategóriákat, habár többen a pontos tételes jogi keretek felismerhetőségének hiányát kriminológiai megközelítéssel próbálták helyettesíteni, így ebben a körben keverednek a büntetőjogi és kriminológiai ismervek.

A gazdasági bűnözés büntetőjogi fogalmát az egyes bűncselekménycsoportok kialakításának mintájára, azaz a védett jogi tárgy azonossága, illetve hasonlósága alapján alakítják ki. Ennek megfelelően a

büntetőjogi fogalom meghatározása során a gazdasági bűnözés körébe azokat a cselekményeket sorolják, amelyek a gazdasági élet egyének feletti jogi tárgyait sértik, azaz azt a társadalmi érdeket, amely a piacgazdaságon alapuló gazdasági rend zavartalan működéséhez fűződik.³

A gazdasági bűnözés kriminológiai fogalmát általában úgy határozzák meg, mint amely bűnözési forma körébe a Btk. XVII. fejezetében felsorolt tényleges gazdasági bűncselekményeken kívül a vágyon elleni bűncselekmények közül a *gazdálkodás körében elkövetett sikkasztás, csalás, hűtlen és hanyag kezelés, orgazdaság, a vásárlók megkárosítása, a szerzői és szomszédos jogok megsértése, a bitorlás és hitelsértés, a Btk. XV. fejezetéből a hivatali visszaélés, a vesztegetés és a befolyással üzérkedés gazdálkodáshoz kapcsolódó esetei, végül a XVI. fejezetből a nemzetközi jogi kötelezettség megsértése, ártalmas közfogyasztási cikkel visszaélés, valamint a környezet- és természetkárosítás tartozik.*⁴

A gazdasági bűnözés, mint köznyelvi – egyben legtágabb – fogalom viszont felölel minden olyan bűncselekményt, szabálysértést, valamint etikátlan magatartást, amelynek eredményeként a mindennapi gazdasági élet szereplői a közfelfogás szerint jogtalan anyagi előnyökre tesznek szert. Ily módon ide sorolhatók a tényleges bűnelkövetőkön kívül az átalakuló hazai jogrendszer szabályozásának következtelenségeit, a joghézagokat kihasználók, noha büntetőjogi értelemben ők nem vonhatók felelősségre, nem bűnözők.⁵

Halmazelméleti fogalmakkal élve azt mondhatjuk, hogy a büntetőjogi kategória beletartozik a kriminológia fogalmkörébe, a köznyelvi fogalom pedig magában foglalja mindkét előbbi fogalmat, sőt annál sokkal tágabb kategória.

Létezik olyan álláspont is, amely a három kategória szintéziseként egy rendezőelvet jelöl meg, nevezetesen a gazdaságot, és erre alapítva határozza meg a gazdasági bűnözés fogalmát úgy, mint gazdálkodással összefüggő bűnözést, amely magában foglalja mindazon bűncselekményeket, amelyeket a gazdasági tevékenységgel összefüggésben követnek el. Ezek egyaránt lehetnek korrupciós, vagyon elleni és kifejezetten gazdasági bűncselekmények.⁶

Érzelhető tehát egy olyan tendencia is, amely már a fogalom-meghatározás szintjén a teljességre törekvéssel próbál befogni egy igen széles magatartási kört. A fogalom meghatározása persze „minden gazdasági tevékenységgel összefüggő tettek” a megragadási szándékával parttalanná teheti a definíciót, hiszen már maga a „gazdasági tevékenység” is igen képlékeny és általánossága folytán igen homályos fogalom. Felvetődik tehát a kérdés, hogy mit is kell értenünk gazdasági tevékenységen, egyaránt ide tartozik-e a

legális üzleti életben való részvétel, az illegális iparűzés, kereskedés, esetleg az eseti üzletkötés vagy a háztartások pénzforgalma is.

A gazdasági tevékenység fogalmának képlékenységén túlmenően felvetődik a gazdasági bűncselekmények és a vagyon elleni bűncselekmények elhatárolásának problémája is, a hazai és a külföldi büntetőjogi irodalomban ugyanis az egyik legvitatottabb elméleti kérdés a gazdasági bűncselekmények fogalmának körülírása mellett azoknak az ismertetőjegyeknek a meghatározása, amelyek alapján a gazdasági bűncselekmények megnyugtatóan elhatárolhatók lennének a vagyon elleni bűncselekményektől. A gazdasági bűnözés körébe vont esetek zöme ugyanis klasszikus csalás vagy sikkasztás, gazdasági jelleget csupán attól ölt, hogy nem a szomszédot, hanem az üzleti partnert vezetik félre.

A gazdasági bűncselekmények mindenképpen szoros összefüggésben állnak tehát a vagyon elleni bűncselekményekkel. Ez a viszony érthető is, mivel a gazdasági bűncselekmények legtöbbször vagyoni károsodással járnak, a vagyon elleni támadások pedig hátrányosan érintetik a gazdasági viszonyok alakulását.

A gazdasági bűnözés fogalma a köznyelvben és a szakirodalomban egyaránt kiegészült a divatos *feketegazdaság* névvel jelzett kategóriával, illetve a sűrűn emlegetett *fehérgalléros bűnözés* kategóriával. A feketegazdaság kifejezés, mely csupán az utóbbi években vált általánossá a szakemberek és a közvélemény előtt, kiemelve ezzel a rejtett gazdaságról, informális, irreguláris és árnyékgazdaságról, illegális második és szürkegazdaságról alkotott fogalomhasználatokat, elsősorban és inkább közgazdasági fogalomként fogható fel, habár jogi környezetben is megjelent. A feketegazdaság fogalmát jogsza-

bályi környezetben a gazdasági stabilizációt szolgáló 1995. évi kiigazító intézkedésről szóló 1023/1995 (III. 22.) kormányhatározat alkalmazta először, amikor a 4. pontban „A feketegazdaság visszaszorítására, legalizálására vonatkozó intézkedések” címen határozott meg feladatokat. A jogalkotás, amely így a feketegazdaság fogalmát jogrendszerünk részévé tette, nem tartotta fontosnak, hogy bármilyen szabályozási szempontból azt meghatározza, esetleg értelmezze.

Az új fogalom éppen meghatározatlansága miatt alkalmas arra, hogy okként és okozatként emlegetve bármilyen gazdasági, vagy a gazdálkodás körébe tartozó kriminogén problémánál bárki elővehesse, holott mint közgazdasági fogalom elég egyértelmű, meghatározásának alapelve az adózatlanság, a költségvetési kapacitások hiánya, azaz ide tartozónak tekintendő minden olyan tevékenység, amely az adózást, a statisztikai számbavételt elkerüli, és láthatatlan jövedelmeket eredményez. A feketegazdaság tehát gazdasági értelemben produktív, valódi termelési folyamatokat jelent. A gazdaság össztermékének ezt a részét különböző módszerekkel felbecsülve mérik, és beszámítják a bruttó nemzeti termék végösszegébe. A feketegazdaságnak van egy, a nem produktív szférába sorolandó szegmense is, amely a megtermelt javak újraelosztásának rendszeréhez kapcsolódik.

A feketegazdaság is – mint szigorúan közgazdasági értelemben felfogható fogalmi kategória – természetesen a gazdasági bűnözéssel összefüggő jelenségek értékelésére szolgáló fogalomtár részévé vált, és mint ilyen, ebből az aspektusból is számtalan definíciója látott napvilágot. Ezen definíciókísérletek szintéziseként fogható fel az a fogalom-meghatározás, amely szerint „a feketegazda-

ság az áruk és a szolgáltatások forgalmazása, értékesítése, valamint a munkaerő foglalkoztatása területén megvalósuló illegális tevékenység, amely az azt folytató cégek, személyek és szervezetek részére az érvényben lévő adózási, társadalombiztosítási, vámkezelési, jövedéki és egyéb szabályok megsértésével, be nem tartásával a piaci versenyben jogosulatlan előnyöket biztosít a törvényesen tevékenykedő vállalkozókkal és gazdálkodó szervezetekkel szemben. A bűnöző szervezetek alapvető jellemzője, hogy rendkívül gyorsan, minél nagyobb nyereség megszerzésére törekcsenek, s tagjaik, valamint irányítók a luxus életvitelhez szükséges anyagi eszközöket kizárólag a bűnözés útján kívánják megszerezni. Tevékenységük során egy illegális másodgazdaságot, annak fenntartása céljából pedig egy illegális másodhatalmi struktúrát építenek ki.”⁷

A fogalom-meghatározásba integrálódik az eddigiekhez képest egy újabb elem, nevezetesen a szervezett bűnözés kategóriája. A szervezett bűnözés egyes elemeinek kapcsolódása a gazdasági kriminalitás jellemzőjének vélt módozatokhoz, azon túl, hogy nyilván megalapozott, a kérdés további komplexitását érzékelteti.

A feketegazdasághoz kapcsolódó tevékenység nyilván felfogható a gazdasági bűnözés integráns részét képező – elhatárolható, sajátos és nevesített – szegmensenként is, de célszerűbbnek látszik elhatárolni a gazdasági bűnözés kategóriájától, hangsúlyozva annak lehetőségét, hogy a tevékenység során a gazdasági bűnözés körébe sorolt, több bűncselekmény is megvalósulhat akár egyidejűleg is. A feketegazdaság büntetőjogilag értékelhető része tehát kizárólag a gazdasági és a gazdálkodással összefüggő bűnözés, amelynek jelentőségét fokozza az a tény, hogy a feke-

tegazdaság egyre több ponton kapcsolódik az elsődleges gazdasághoz, illetve a feketegazdaság szereplőinek átlag feletti jövedelme valóságos gazdasági hatalom kialakulásához vezet, ez pedig az összefonódás további erősödését eredményezheti.

Nagyfokú szervezettség

A feketegazdasággal összefüggésben, illetve az annak körében megvalósított és kiemelt bűncselekmények kapcsán nem hagyható figyelmen kívül a nagyfokú szervezettség, a hierarchikus szerveződés, a megvalósítás részletes megtervezése, illetve az erőszakos bűncselekmények elkövetésének kapcsolódása, azaz a feketegazdaság szükségszerű kapcsolata a szervezett bűnözéssel.

A feketegazdaság kifejezés következetlen és eltérő alapokról induló használata tehát még több átfedést és terminológiai vitát eredményez, a jogászok többsége a gazdasági bűnözés, gazdasági bűncselekmények, feketegazdaság szavakat gyakran szinonimaként használja, s kizárólag abban ért egyet, hogy e fogalmak behatároltabbak a közvetlen adminisztratív beavatkozást szükségessé tevő, nemkívánatos gazdasági jellegű tevékenységeknél, de jóval tágabb bűncselekménykört ölelhetnek fel, mint ami a Btk. XVII. fejezetében szerepel.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a definíció során a teljesség igényével mindent átfogni kívánó megközelítések még inkább parttalanná tehetik a fogalom mögöttes jelentéstartalmát, ugyanakkor a szűkítés irányára inkább praktikus, mint tudományos igényű szempontként jöhet szóba. A gyakorlatiasság igénye érződik azon álláspontok mögött is, amelyek azt szorgalmazzák, hogy kriminológiai értelemben is csak azo-

kat tekintsük gazdasági bűncselekményeknek, amelyek akár a gazdálkodás menetében, akár ahhoz szorosan kapcsolódva, elsősorban és jellemzően a gazdálkodás rendjét, a gazdálkodási kötelezettségeket, a tisztességes és törvényes gazdálkodás kerekeit sértik vagy veszélyeztetik.⁸

A megoldás irányában való elmozdulást vélhetőleg a lényegi rendezővel jelentő kategóriának, vagyis a gazdaságfogalom kriminológiai és büntetőjogi releváns, fogalmi elemeinek pontos és tételes összefoglalása jelentheti, ennek meghatározatlansága eredményezi ugyanis az eltérő alapokról induló definíciók végeredménybeli sokszínűségét.

A bűnügyi tudományok körében a gazdasági bűnözéssel kapcsolatos fogalom pontos és széles körben elfogadott meghatározottságának hiánya a büntetőjogi fogalom elsőbbségét eredményezi, aminek következtében a tényleges gazdasági bűnözés, mint társadalmi tömegjelenség kriminológiai szempontból történő tudományos igényű vizsgálatában – a hiányosságokon túlmenően – gyakorlati jellegű problémák is jelentkeznek. A Btk. XVII. fejezetében foglalt rendelkezéseken kívül ugyanis számtalan olyan büntetőtörvényi tényállás van, ahol az ide tartozó elkövetői kör kriminalisztikai és nagy valószínűséggel kriminológiai szempontok alapján is a viszonylagos homogenitás jeleit mutathatja. A velük szemben folytatott rendőri felderítő tevékenység is csak azonos taktika és módszerek alapján folytatható eredményesen.

A gazdasági bűnözéssel foglalkozó kriminológiai vizsgálatok is csak úgy értelmezhetők, ha valamennyi a gazdasággal, illetve a gazdálkodással összefüggő bűnözési formát átfogják, illetve vizsgálat tárgyává teszik, kezdve a gazdasági bűncselekményektől, a legális vagy illegális gaz-

dálkodással összefüggésben álló vagyoni elleni, közrend elleni, a közélet tisztasága elleni és nem utolsósorban a személy elleni bűncselekményeket. A jelenség teljes egészében és több dimenziós logika mentén ugyanis csak a különböző elkövetési formák mögöttes és rendszerbeli kapcsolatainak keresztül érthető meg, így vonhatók le megalapozott következtetések.

Statisztikai megfigyelés

Akárcsak a fogalom-meghatározás, a gazdálkodással összefüggésben elkövetett bűncselekmények statisztikai megfigyelése sem problémamentes. Nyilvánvalóan nem okoz gondot a Btk. XVII. fejezetében foglalt gazdasági bűncselekmények regisztrálása, mint ahogy a hivatali visszaélés, a vesztegetés, a befolyással üzérkedés tényállásainak számbavétele sem, a kriminológiai fogalom meghatározását követő morfológiai megfigyelések viszont annál inkább, a gazdálkodással összefüggésben elkövetett tekintélyes számú vagyoni elleni bűncselekmény számbavétele ugyanis elsősorban a károsultak jogi helyzetére tekintettel történik. Tehát gazdálkodással összefüggésben elkövetett bűncselekményként értékelődik mindazon sikkasztás, csalás, hűtlen kezelés, orgazdaság, a vásárlók megkárosítása, bitortlás, a szerzői és a szomszédos jogok megsértése, továbbá a hitelsértés is, amelyeknek károsultjai nem természetes személyek.

A gazdasági bűnözés terjedelme pontosan nem állapítható meg, csak becsülhető, ami egyrészt azon óvatosságból fakadó megállapítás, hogy a fogalmi bizonytalanságokból eredő terjedelmi határok nem egységesek, így ennek megfelelően az adatgyűjtés sem lehet ilyen értelemben teljes, másrészt pedig azon közis-

mert okból kifolyólag, hogy ezen bűnözési forma körében nagyon magas a látencia, továbbá a sokszereplős gazdasági bűncselekmények valódi tartalmát többnyire nem több mint 40 százalékos hatékonysággal lehet csak kinyomozni, mert nem beszélnek a tanúk, nagyon nehéz több bizonyítékot beszerezni.

A statisztikai sorok közötti megalapozott összehasonlíthatóságot nagymértékben nehezítik a rendszerváltozással egy időben elkezdődött társadalmi és gazdasági változásokat követő normaváltozások. Alig több mint egy évtizeddel ezelőtt ugyanis a Btk. gazdasági visszaélésekkel foglalkozó XVII. fejezete mindössze 21 tényállást tartalmazott, köztük olyan a mai szemmel már elképzelhetetlenek hatókat, mint a „népgazdaság szerveinek megfélemlítése” vagy a „beruházási fegyelem megsértése”. Mára pontosan kétszerannyi tényállás van hatályban, s közülük csupán 12 olyan, amelyet egy évtizeddel korábban is alkalmaztak.

A lezajlott rendszerváltoztatás szükségessé tette az új gazdasági rendszert hatékonyabban védő gazdasági bűncselekmények törvényi tényállásainak kialakítását, a szocialista tervgazdálkodás intézményeit védő törvényi tényállások korszerűsítését. A változások érintették a védett jogtárgyak, az alanyok és az elkövetési magatartások körét is. Ahelyett a korábbi felfogás helyett, amely szerint a gazdasági bűncselekmények sértetteje vagy csak maga az állam, vagy annak valamely gazdálkodó szerve lehet, mára a sértettek zöme a magánszféra képviselőiből, a különböző gazdasági társaságokból, az államtól nagyrészt független hitelezőkből, befektetőkből és vállalkozókból áll. Az állam sértetti szerepe persze nem enyészett el teljesen, sőt bizonyos, korábban elhanyagolt területeken nőtt is. Mind a megnövelt számú tény-

állásokból, mind pedig a szigorodó büntetési tételekből is láthatóan felértékelődött például az állami bevételek rendjének, az adó- és járulékfizetés büntetőjogi védelme, és egyre erőteljesebben érzékelhető a környezetvédelem új büntetőjogi felfogása is. Hasonló módon változott az alanyok köre is, amelynek kapcsán egyébként egyre gyakrabban vetődik fel a jogi személyek büntetőjogi jogalanyiségának kérdése is. Az átalakítást csak lépésenként – az új gazdasági rendszer kiépülésével párhuzamosan lehetett végrehajtani.

Az 1992. január 1-jén életbe lépett számviteli, illetve csődtörvény rendelkezéseivel összhangban pönalizálták a számviteli fejelem súlyos megsértését, és újrászabályozták a csődbűncselekményeket. (Btk. 289–291/A. szakaszok). Az 1992. évi XIII. törvény tehát még csak egy terület, a csőd-, illetve a felszámolási eljárások védelmét teremtette meg a csődbüntett, és a hitelező jogtalan előnyben részesítésének kodifikálásával, az 1993. évi XVII. törvény azonban már számos rendelkezésében megváltoztatta a Btk. XVII. fejezetét, az 1994. évi X. törvény pedig a gazdasági bűncselekmények teljes körű újrászabályozására tett kísérletet.

Változó számok

A rendszerváltozást követő első években a Btk. XVII. fejezetébe ütköző – azaz büntetőjogi értelemben vett – gazdasági bűncselekmények aránya az ismertté vált bűncselekményeken belül elenyésző volt, és éveken át csökkenő tendenciát mutatott. A törvényi változások, illetve a gazdasági élet átszerveződése következtében viszont változó képet mutat. Az ismertté vált gazdasági bűncselekmények száma 1988 és 1990 között emelkedő, majd 1994-ig csökkenő tendenciát mutatott (6025-ről 9858-

ra, majd 4085-re változott), ezt követően pedig e jogsértések számát újra lassú emelkedés jellemzi. Az összes bűncselekményhez viszonyított aránya 1 és 3,6 között mozog és ez az arány nem változott 1998-ban sem, mikor az előző évhez képest a gazdasági bűncselekmények száma megkétszereződött. (1997-ben 6543, 1998-ban 13454). Ezt az ugrásszerű növekedést egy 1998 első negyedévében Budapesten ismertté vált adó, illetve társadalombiztosítási csalási ügy lényegesen befolyásolta, mivel pusztán ebben az ügyben több ezer bűncselekmény jutott a nyomozó hatóságok tudomására.

A gazdasági bűncselekmények 1988 és 1994 közötti jelentős csökkenését a *devizabűncselekmények* mérséklődése okozta. 1988-ban a gazdasági bűncselekmények 68,3 százaléka, 1990-ben 81,8 százaléka e törvényhelyet sértette. Míg ez az arány 1994-ben 26,3 százalék volt, 1997-ben viszont már csak 9,4 százalék. Húsz évre visszatekintve egyébként megállapíthatjuk, hogy míg egészen 1993-ig a gazdasági bűncselekmények mintegy negyötöd részét a deviza- és vámbűncselekmények képezték, ezeknek száma és aránya az utóbbi években jelentősen csökkent. 1992-ben 8493, 1995-ben 2174, 1996-ban pedig már csak 1998 ilyen jellegű bűncselekményt követtek el. Tény, hogy 1997-től abszolút értékben a deviza- és vámbűncselekmények száma folyamatosan növekszik, de aránya most már tíz éve az összes gazdasági bűncselekményen belül változatlanul csökkenő tendenciát mutat.

Ezzel egyidejűleg érdemes megfigyelni a *pénzhamisítások* szinte ugrásszerű emelkedését a kategórián belül, tíz év alatt ugyanis e bűncselekmények száma közel a százszorosára emelkedett. Míg 1989-ben összesen 21 esetet regisztráltak, ez a szám 1997-ben 901-re emelkedett és



Ez csak az egyik megoldási lehetőség

végül 1998-ban a tendenciát még tartva az esetek száma elérte az 1926-ot, vagyis a megelőző évhez képest megkétszereződött.

Sokak szerint az *adócsalás* össznépi foglalatosság Magyarországon is, ennek ellenére az adó- és társadalombiztosítási csalások száma az 1989 évi 269-ről 1991-re jelentősen, 54-re csökkent, majd 1993-ig kissé emelkedett, azt követően dinamikus emelkedés jellemezte. 1993-tól az emelkedő irányú változást természetesen az is befolyásolta, hogy bevezették a társadalombiztosítási csalás fogalmát, és az adók, illetékek után az adócsalásra vonatkozó rendelkezéseket kiterjesztették a társadalombiztosítási járulékokra is. Míg 1997-ben több mint négyszer annyi adócsalást regisztráltak, mint hét évvel korábban, 1998-ban 1997-hez képest az adó- és társadalombiztosítási csalások száma a hatszorosára nőtt (953-ról 5738-ra). Ennek oka többek között a már említett több ezer bűncselekményes budapesti ügy felderítése.

A *csempészet* jelentős hullámzással, de évi 1400 körül mozog. A hullámzás

nagymértékben befolyásolta, hogy Magyarországhoz képest Jugoszláviában és Romániában mindig más termékből volt hiány vagy éppen olcsó túlkínálat, és az elkövetők ezt kihasználták. A Dél-Alföldre betelepült jugoszlávok sorra hoztak létre aranyfeldolgozó műhelyeket, ahová hivatalosan Németországból és Ausztriából szállították a főtt aranyat, de emellett természetesen fellendült az aranycsempészés is. A Jugoszlávia elleni gazdasági embargó miatti jugoszláv üzemanyagihiány a benzin- és olajcsempészt gerjesztette, aminek ellentételezése volt a Magyarországra irányuló tiltott fegyverkereskedelem. A *vámorgazdaság* az 1989 és 1992 közötti jelentős emelkedést követően 1994-ig csökkenést mutatott, majd az esetek száma folyamatosan emelkedett.

Lényeges ismételt hangsúlyozni, hogy a gazdasági bűnözés körében fokozottan és közvetlenül érzékelhető, hogy az elkövetési módszerek a gazdasági szabályok alakulásával maguk is állandóan változtak és változnak. A joghézagok következtében keletkezett, majd később krimi-

nalizált cselekményi kör folyamatosan átalakuló képet mutat. Az újabb jogi szabályozásokat követően mindig kialakultak az újabb módszerek. Ennek egyik tipikus példája a háztartási tüzelőolajjal való visszaélés, amit az tett lehetővé, hogy noha ugyanaz a termék, mint a gázolaj, annál mégis literenként közel negyven forinttal – a fogyasztási adó, valamint az útalaphozzájárulás összegével – volt olcsóbb. Amikor a kétfajta olajat színező anyaggal megkülönböztették, kezdetét vette az olajszőkítési iparág. A jövedéki törvény módosításának köszönhetően megszűntek az *olajszőkítések*, amelyek a gazdasági bűnözés struktúrájában az elkövetési értékre való tekintettel igen jelentős volument képviseltek. Csak 1994-ben az olajmanipulációk miatt a VPOP szerint 20–24 milliárd forint bevételről esett el a költségvetés. A rendőrség több mint 440 kőolajtermékkel és -származékkal összefüggő bűnügyet derített fel. Később az elkövetők új módszerekkel próbálkoztak. A halasztott vámfizetési engedélyekkel történő visszaélések mellett például a különböző olajszármazékokból olcsó adalékot előállítva azt gázolajként adták el.

Egészen 1996. augusztus 15-éig vagyis a hatályon kívül helyezés időpontjáig szintén jelentős terjedelmű elkövetési forma volt a *jövedékkel való visszaélés*.

E bűncselekmény-kategórián belül az eljárások döntő többségét engedély nélküli szeszkereskedelem miatt indították. A VPOP adatai szerint egyebek között több mint másfélmillió liter szeszt és szeszes italt, 258 810 karton cigarettát és 3,5 tona kávé kísértek meg csak 1995-ben – a hatályon kívül helyezést megelőző évben – engedély nélkül forgalomba hozni. A felmérések alapján ugyanebben az évben az égetett szeszes itallal, illetve a kávépiaccon 15 százalék, a dohányárúkéknál országra-

san 10 százalék, a keleti országrészben 20–25 százalékos volt az illegális kereskedelem aránya. Egy évvel korábban, 1994-ben a becslések szerint körülbelül 4 milliárd szál – mintegy 400 kamionnyi – cigaretta érkezett illegálisan az országba, amit többnyire Ukrajnában hamisított zárjegyekkel ellátva hoztak forgalomba.⁹ A jövedékkel való visszaélési ügyekben, 1995-ben 502 büntetőeljárás indult hárommilliárd forintos elkövetési értékre. A legjellemzőbb elkövetési forma az olajszőkítés és a zárjegyhamisítás volt.

A rendszerváltozást követő években elsősorban a nagyszámú károsultra, illetve a rendkívül magas elkövetési értékre való tekintettel jelentős volt a *piramisjáték* szervezése. A cselekmény kriminalizálására végül is 1996. augusztus 15-étől került sor, holott már 1993-ban tárcaközi bizottság alakult a szabály megalkotására. Addig az alapvetően jogszabályba nem ütköző tevékenység zavartalanul űzhető volt, feltéve, ha nem minősült csalásnak.

Ütemesen növekvő trendet mutat az 1992 óta hatályos *csődbüntett* miatt indult eljárások száma. Míg 1992-ben összesen 4 eljárás indult ezen törvényhely megsértése miatt, 1998-ra számuk elérte a 488-at.

A büntetőjogi szabályok szerinti gazdasági bűncselekmények körén kívül esik ugyan, de a kriminológiai értelemben vett gazdasági bűnözés vizsgálatának körébe vonandó a *szerzői jogok megsértése*. A leglátványosabb növekedés ugyanis az ezen jogok megsértésével elkövetett visszaélések területén volt tapasztalható. Míg 1993-ban összesen egyetlen ilyen bűncselekményre derült fény, 1994 első félévében az ezen bűncselekmények száma már elérte a 7815-öt, az év végére pedig csúcsot döntve a 16 799-et. A bűncselekmények abszolút számát illetően 1995-

től nagymértékű csökkenés következett – 1995-ben 11649, 1996-ban 4023 – majd 1997-től enyhébb mértékben, de ismét növekedni kezdett a jogsértések száma –, 1997-ben 4629, 1998-ban 5738. A rendőrség eredményességét ezen a területen elsősorban a kalózkazetták forgalmazásával szembeni fellépés jelentette. A jogdíjfizetés alól kibújó videokalózkodók, a szakma becslése szerint, néhány év alatt 10–15 milliárd forintot kárt okoztak.¹⁰

Feketegazdaság

Ezen a ponton elkerülhetetlen, hogy a gazdasági bűnözés dinamikájával összefüggésben ne érintsük a bűnügyi statisztikákon kívül eső feketegazdaság volumenét, habár ennek nincs visszatérő és rendszeresen ismétlődő mérése. Néhány kutató és kutatóintézet foglalkozott ugyan a feketegazdaság vizsgálatával, de azok nem a kormányzat vagy az érintett hatóságok megrendelésére végezték a kutatásokat. Különböző hatóságok is végeztek a feketegazdaság mérésével kapcsolatos összefüggéseket.

A nemzetközi gyakorlatot is figyelembe véve a feketegazdaság a GDP-hez viszonyított arányával fejezhető ki a legszemléletesebben. A kutatások e módszerrel Magyarországon a feketegazdaságnak a GDP-hez viszonyított arányát 25-30 százalék körüli értékkel jelzik.

A feketegazdaság struktúrájában a sorrendet és a nagyságrendet illetően a Gazdaságkutató Intézet arra az eredményre jutott, hogy a kereskedelem, a feldolgozóipar, az oktatás, az egészségügyi szolgálat, az építőipar, a szállítás, a vendéglátás, a szálláshely-szolgáltatás területén a felsorolás szerint csökken a feketegazdaság jelentése.

A háztartások évente 480-700 millió forintot költenek feketén vásárolt termé-

kekre. Emiatt évente 70-100 milliárd forint adóbevételről esik el az államkassza.

Egy átlagos család éves kiadásainak 25 százalékát feketén vásárolt árucikkekre költi.¹¹

A fogyasztási cikkeknek az ötóde ellenőrizhetetlen termék (a Koping–Datorg kutatói az ipari termékek esetében azt minősítik ellenőrizhetetlennek, amelyhez a vásárló nem kap jótállási igazolást). A Koping–Datorg felmérése szerint a „kínai piac” kínálta olcsó vásárlási lehetőségek miatt a költségvetés több mint százmilliárd forint áfa- és fogyasztásiadó-bevételtől esik el.

Lényegesen nagyobb a feketegazdaság részesedése a szolgáltatói területen. A festők és tapétázók harmada, a kőművesek csaknem fele nem ad számlát. A fodrászok 54 százaléka dolgozik számla nélkül, az orvosok és természetgyógyászok 77 százaléka, míg a magánúton oktatók 46 százaléka nyújtja szolgáltatását „adómentesen”.¹²

A Business Software Alliance (BSA) hazai szervezetének jelentése szerint a számítógépprogramok, szoftverek illegális terjesztése és használata Magyarországon évente több tízmilliárd forinttal csökkenti az iparág és az államkassza bevételeit. A BSA felmérése alapján a hazai gépeken használatban levő szoftverek 85 százaléka illegális másolat. A legtöbb engedély nélküli másolat a vállalatok és intézmények belső sokszorosítása során keletkezik.¹³

A legális piacon az emberek a legtöbb pénzt élelmiszerek, élvezeti cikkek és a statisztikában egyéb iparcikkek néven számon tartott áruk vásárlására költik, a feketekiadások között viszont kiugróan magas a szolgáltatások aránya. Ezeket az élelmiszerek és az élvezeti cikkek követik, ugyanakkor viszonylag szerényen

szerepelnek a ruházati termékek és az egyéb iparcikkek.

A feketegazdaság valós súlya az élelmiszerek és élvezeti cikkek körében azért valószínűleg sokkal nagyobb, mint amit a felmérések mutatnak, mivel a vizsgálat csak a lakossági kiadásokra vonatkozott, holott a feketegazdaság a forgalmi lánc korábbi fázisaiban is jelen van. A forgalomba kerülő hús jelentős része „alternatív”, az adózást legalábbis részben megkerülő vágóhidakról jut a boltokba, míg ezeknek a vágóhidaknak egy része is számla és áfa nélkül vásárolja a vágóállatokat a termelőktől.

Az sem ritka, hogy az amúgy törvényesen működő boltokban nemcsak legális úton beszerzett cikkeket árusítanak. Az iparcikkek esetében a blokk nélküli feketevásárlás aránya termékenként igen eltérő. Különösen jelentős a ruházati cikkek utcai-piaci vásárlása, ami zömmel feketeforgalomnak tekinthető. Ennek aránya a fehérneműknél közel 35 százalékos, a felsőruházatban majdnem eléri a 25 százalékot, a cipőknél a 20 százalékot. Ugyanakkor a kisboltokban a blokk nélküli vásárlás a ruházati cikkekénél még 4 százalékos arányt sem képvisel. Mivel ezek az áruk a piacokon, utcai árusoknál lényegesen olcsóbbak, mint az üzletekben, ezért az értékarányoknál a mennyiségi arányok magasabbak. Ha azt feltételezzük, hogy a feketepiac árai a bolti áraknál csak egyharmaddal olcsóbbak, akkor arra következtethetünk, hogy a lakosság a ruházati áruk felét feketeforrásokból szerzi be.

Az illatszerek, kozmetikumok, mosószerek sportszerek, játékok, műanyag- és üvegarúk 10-15 százaléka kerül utcán, piacokon forgalomba. Olyan áruknál, ahol igen nagy a hazai és a külföldi árak eltérése, jelentős a csempészet és a feketeáru-

sítás. Ilyen például a karóra, a zsebszámológép, az arany és ezüstékszer.

A tartós fogyasztási cikkek vásárlásakor a vevők az esetek 21,6 százalékában nem kaptak jótállási jegyet, derült ki a Koping-Datorg által végzett felmérésekből. E kategórián belül azoknál a cikkekénél – mint például számítógépek, videomagnók, rádiós magnók – magasabb a feketearány, amelyeknél viszonylag nagy az eltérés a magyar és a külföldi ár között.

A műszaki szolgáltatásokat – ezek közé tartozik például a háztartási gépek javítása, a víz- és gázszerelés, a festés-mázolás, a kőművesmunkák, az autójavítás, a fuvarozás – a megkérdezettek majdnem fele számla nélkül vette igénybe. Igaz, a szolgáltatásokra kiadott pénzüsszegeknek ez csak a 29,5 százalékát tette ki a borralóval együtt. Ez is jelzi, hogy számla nélkül sokkal olcsóbban lehet ezeket a szolgáltatásokat a kisiparosokkal elvégeztetni, mint számlával. A személyi szolgáltatásokat – fodrász, kozmetikus, cipész, szabó – is közel 60 százalékos mértékben veszi igénybe számlázás nélkül a lakosság. Kivételt csak a ruhatisztítás képez.

Az egészségügyi szolgáltatásoknál – orvos, természetgyógyász, kórházi ellátás, fogorvos – nyilvánvalóvá vált, hogy a megkérdezettek a hálapénzt nem borralónak, hanem a szolgáltatás ellenértékének tekintik. Következésképp akik kórházban vagy orvosnál, természetgyógyásznál voltak a megkérdezés előtt, azok 95-97 százalékban nem kaptak számlát a kifizetett pénzről. A fogorvosok páciensei az eseteknek „csak” 67 százalékában nem kaptak nyugtát, de ha a fogorvosoknak kifizetett pénzüsszeget tekintjük, akkor ennek is csak a feléről van dokumentum.

Az oktatási szolgáltatásokat – például korrepetálás, zeneóra, nyelvtanítás – az

esetek közel 70 százalékában vették igénybe számla nélkül, míg az ilyen kiadások kevesebb, mint fele esett csak a nem regisztrált körbe. A szervezett oktatás ugyanis jóval drágább, és elsősorban akkor kelendő, ha technikai feltételeket igényel, mint például a sport- vagy számítástechnikai oktatás.

A feketegazdaság felmérésére vonatkozó adatok a jelenség súlyát illetően mindenképp jelzésértékűek, és több szempontból is figyelembe kell azokat venni. A felmérések számai igazolják ugyanis a feltevést, hogy a lakosság kiadásai meghaladják a regisztrált keresetjövedelmeket. A feketegazdaság a munkanélküliség egyik alternatívája is. Mint közgazdasági folyamat, annak eredményeként azt is megállapíthatjuk, hogy a feketegazdaság volu-

menének jelentős mértéke egy feketén termelt GDP-részt jelent, tehát a valóságos GDP nagyobb a kimutatottnál, az ehhez kapcsolódó eltitkolt jövedelmek után meg nem fizetett adók, járulékok és egyéb közterhek pedig a gazdasági bűnözés látenciába burkolt részét képezik, amelyről csak esetleg később vagy soha nem szereznek tudomást a hatóságok.

A gazdasági bűnözés dinamikájában az 1989–1993 közötti csökkenő tendenciát 1994-től napjainkig, mint már említettem, emelkedő tendencia váltotta fel. A jelenség prognózisának aspektusából aggasztó, hogy a bűnelkövetők körében a fiatalok részvétele az elmúlt öt évben 1998-ban először 1 százalék fölé emelkedett.

Szőcs László

Jegyzetek

¹Pusztai László: *Gazdasági bűnözés*. In.: Gönczöl-Korinek-Lévai Kriminológiai ismeretek, Bűnözés, Bűnözés kontroll, Corvina 1996 -189 old.

²Wiener A. Imre : *A gazdasági bűncselekmények* – 137 old, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986

³Pusztai László: *Gazdasági bűnözés*. In.: Gönczöl-Korinek-Lévai Kriminológiai ismeretek, Bűnözés, Bűnözés kontroll, Corvina 1996-189 old.

⁴Pusztai László: *Gazdasági bűnözés*. In.: Gönczöl-Korinek-Lévai Kriminológiai ismeretek, Bűnözés, Bűnözés kontroll, Corvina 1996 -189 old.

⁵Pusztai László: *Gazdasági bűnözés*. In.: Gönczöl-Korinek-Lévai Kriminológiai ismeretek, Bűnözés, Bűnözés kontroll, Corvina 1996 -189 old.

⁶Hasonló álláspontot képvisel Kereszty Béla In.: *Gazdasági bűnözés, feketegazdaság*

és a pénzmosás, Tokaji Géza emlékkönyv, Szeged 1996 - 138 old.

⁷Vidus Tibor : *A Nemzetbiztonsági Hivatal feladatai a feketegazdaság elleni fellépésben*

In : *Ügyészek Lapja* 1995/5 sz. – 17 old.

⁸Tóth Mihály : *Gazdasági bűncselekmények az alakuló joggyakorlatban*, Budapest 1996 – 15 old

⁹HVG –1995. április 22.

¹⁰A bűnözésre vonatkozó statisztikai adatok forrása : A BM Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatal és a Legfőbb Ügyészség Számítástechnika-alkalmazási és Információs Osztályának 1998. évi bűnözési tájékoztatója.

¹¹Kurír-1996. március 19.

¹²Népszabadság -1996. február 23.

¹³Népszabadság -1995. december 14.